

В. І. Сулима, канд. філол. наук, провідний наук. співроб.,
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

БІБЛІЙНІ АЛЕГОРІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В КОНТЕКСТІ БІБЛІЙНОЇ ГРАФІКИ ЕФРАЇМА МОШЕ ЛІЛІЄНА

Розглянуто нове оригінальне видання "Вже близько рай, Земля обітована", що побачило світ у Києві в рік 150-ліття від дня народження класика української літератури Лесі Українки, до якого увійшли твори біблійної тематики поетеси з ілюстраціями до Біблії Ефраїма Моше Лілієна. Здійснено аналіз того, що означає для читачів ознайомлення із цією книгою, які людські сенси й історико-культурні концепти вона інспірує.

Ключові слова: біблійні алегорії, біблійна графіка, українська поетеса, єврейський художник, ювілей Лесі Українки, стиль "модерн", неоромантизм, модернізм.

На початку 2021 р. світ побачило нове ошатне видання Лесі Українки "Вже близько рай, Земля обітована..." [2]. До книги увійшли твори біблійної тематики класика української літератури Лесі Українки та ілюстрації до Біблії Ефраїма Моше Лілієна. Видання замислив, упорядкував і реалізував киянин Артур Рудзицький – історик літератури, книгознавець і видавець.

Леся Українка і Ефраїм Лілієн належали до тих митців, які на рубежі XIX–XX ст. творили новий європейський культурологічний наратив, а водночас (як митці, як громадяни) переймалися долею своїх упосліджених (обездержавлених) народів, відповідно, Леся Українка – українського, Ефраїм Лілієн – єврейського. Українська поетеса і єврейський художник-графік цілком незалежно розвивалися в руслі європейської традиції, водночас відшукуючи національні культурні коди. Зауважимо: в сучасній Україні Ефраїм Моше Лілієн досить маловідомий, тож цю прогалину деякою мірою заповнює нове видання, зокрема й стаття Артура Рудзицького "Лілієн – єврейський класик з Дрогобича" [2, с. 28–32].

Місто Дрогобич із 1772 р., як і вся Східна Галичина, входило до складу монархії Габсбургів (із 1867 р. – до складу Австро-Угорської імперії). Ефраїм Лілієн народився 1874 р. у незаможній родині різьбяр по дереву; його батько, на щастя, досить рано помітив у сина нахил до малювання. Шістнадцятирічний Лілієн вступив до Краківського художнього училища, згодом здобував освіту у Мюнхенській художній академії. З початку 1900-х рр. художник мешкав і працював у Берліні, де познайомився з письменниками Стефаном Цвейгом і Беррісом фон Мюнхгаузеном; як зазначає А. Рудзицький, «до поеми Мюнхгаузена "Юда Лілієн" створює блискучі ілюстрації» [2, с. 29]. Він також виконав серію ілюстрацій до книжки єврейського поета Моріса (Моріца) Розенфельда (1862–1923) "Пісні гетто". І. Я. Франко здійснив переклад цього циклу українською мовою, публікуючи окремі вірші у львівській газеті "Неділя" в 1911 р. [5, т. 52, с. 699–726]. 1908 р. в Києві був опублікований збірник під назвою "Per Aspera. Єврейський Альманах" із малюнком Лілієна на обкладинці; до збірника ввійшли твори Шолом-Алейхема, Мойхер-Сфорима, І.-Л. Переца та ін.

Навіть побіжний погляд на біографії цих двох митців відкриває виразні паралелі: близькі роки і місце народження (Леся Українка – 1871, Новоград-Волинський, Лілієн – 1874, Дрогобич), у обох був ранній потяг до творчості, а далі – шлях мистецького самовдосконалення і підкорення творчих вершин. А ще мандрівки Європою і Близьким Сходом: Лілієн у 1894–1898 рр. у Мюнхені вдосконалює свою художню освіту; Леся Українка 1903 р. із сестрою Оксаною виїжджала з Цюриха до Мюнхена на два–три дні; Лілієн із 1898 р. переїздить до Берліна, де живе й працює кілька років; Леся Українка у січні 1899 р. з матір'ю та братом Михайлом виїхала з Варшави до Берліна на лікування; Лілієн у 1908–1912 рр. здійснив тривалу подорож на Землю Ізраїлю, відвідав Туреччину, Дамаск, Бейрут; Леся Українка у січні 1911 р. відвідує Стамбул, потім – Єгипет...

А от у місті Лемберг (у Львові) Леся Українка бувала не раз з 1891 по 1903 р., та вже за рік після смерті письменниці саме

у цьому місті 1914 р. відбулася триумфальна виставка художника Ефраїма Лілієна. "Мистецтвознавці відзначали вплив на творчість Лілієна великого англійця Обрі Бердслея. У свою чергу, роботи Лілієна справили значний вплив на німецьку, австрійську, французьку та російську графіку першої чверті ХХ ст. Популярність Лілієна в ті роки можна порівняти хіба що з популярністю геніального Марка Шагала", – пише А. Рудзицький [2, с. 31].

Шкода, що на час написання статті нам не вдалося виявити жодного факту, бодай натяку на те, чи знали що-небудь один про одного Лілієн і Леся Українка, чи десь несподівано перетиналися життєві або творчі шляхи цих талановитих особистостей, але їх зустріч у просторі щойно опублікованої книги "Вже близько рай, Земля обітована..." була неминучою, можливо, тому цій книзі притаманні глибокі культурологічні й символічні смисли.

Ілюстрації до Біблії Лілієн зробив тушшю й пером між 1908–1912 рр., ці роботи вважають вершиною творчості художника. Три томи його малюнків вийшли у світ у Берліні і давно "стали бібліографічною рідкістю" [2, с. 21]. Свій перший вірш "Самсон (На біблейську тему)" Леся Українка написала 1888 р., більшість творів цього спрямування – між 1900–1909 рр. У цих необумовлених наближеннях і збігах є щось загадкове, а то й містичне.

Однією зі спонук творчого потягу до біблійних історій можна вважати притаманний обом митцям глибокий патріотизм і бажання віднайти ключі до скарбниці національного духу й сили, відповідно, Лесі Українки – українського, Ефраїма Лілієна – єврейського народу.

На малюнках Лілієна, представлених у книзі Лесі Українки "Вже близько рай, Земля обітована...", ми бачимо підтвердження словам відомого австрійського письменника Стефана Цвейга, який у передмові до монографії про художника писав: "Лілієн працює для свого народу і в наступні роки буде також служити національним устремлінням" [5].

Із 1887 р. Лілієн працював художником-ілюстратором у німецькому журналі "Югенд" (нім. Jugend – Молодь), – флагмані новомодного стилю "модерн"; переіменований Лілієна назвали засновником "югенд-штилю", відомого в інших країнах як ар-нувор чи сецесія (поширений в Австрії, Угорщині, Польщі, Чехії і Західній Україні). Цьому стилю притаманна певна узагальненість, де поєднувалися й співіснували такі грані мистецтва, як історизм, суперечності реального життя, давньогрецькі міфи, біблійні сюжети й алегорії, а також окремі риси мистецтва Китаю чи Японії.

Про ті часи Стефан Цвейг писав: "Нестримна русійська сила потрясла в кінці XIX століття скам'янілу культуру. Навіть на самих віддалених вершинах світу спалахнули вогні, кожен з них прагнув до свого неба, і все ж всіх їх живила таємна сила. Відбувається бродіння на всіх рівнях, раси замислюються над своєю значимістю. Художники шукають нові цілі, поети – більш глибокий сенс творчості. Твори змінюються за змістом і формою" [5].

Словами Цвейга малюнки Лілієна на біблійні теми можна описати приблизно так: на цих малюнках, перетворені в стилі модерн, оживають "предмети побуту стародавніх часів, прикмети, символи і свідчення гордого минулого", "елементи національного широко використовуються художником в орнаментах", а його "творча ідея значна тим, що вона більш ніж артистична, тому що її коріння глибоко вросло в криваве серце розсіяного по всьому світу народу", "його самотність розквітає, живлячись соками землі його батьківщини, народними міфами, цінностями його народу, національним оточенням і особистою долею" [5].

В українському літературознавстві твори Лесі Українки на теми стародавнього світу, зокрема на теми Біблії, мали суперечливі оцінки: висловлювалася думка, що це "вияв байдужості авторки до української проблематики", тобто суто філологічна проблема традиційного сюжету, – зазначає Лукаш Скупейко, – "зсувалася у площину патріотичної риторики" [3, с. 180]. Підтримуючи думки вчених (Андрія Ніковського) про

психологічне підґрунтя творів Лесі Українки на стародавні сюжети, Л. Скупейко наголошує на тезі Олександра Дорошкевича про те, що авторський задум таких творів "лежить у сфері психологічній", а драматизм цих творів народжується «з *пристрасті*, з нестримного почуття людської гідності, критерієм якої виступає внутрішня свобода людини як несприйняття будь-якої неволі – національної, соціальної, політичної, релігійної, моральної, психологічної і т. д». До таких "пристрасних типів", власне, і належать більшість героїв Лесі Українки.....» [3, с. 182]. Серед цих героїв імена Самсона, Єремії, дочки Іефая, пророчиці Тірци, Месії, Міріам та ін.

Неоднозначно трактують сучасні філологи й проблему належності Лесі Українки до якогось певного літературного напрямку чи стилістичної течії. Найчастіше з Лесею Українкою пов'язують неоромантизм, який, на думку Л. Скупейка, «однозначно постає як синонім "антиреалізму", інколи він виступає синонімом модернізму (...); зрідка – це структурний елемент символізму чи просто стилізація під романтизм і т. д.» [3, с. 191]; «сама письменниця, як відомо, неодноразово декларувала свою безпосередню причетність до "ново-романтичної школи", вказуючи цим, очевидно, на відмежованість і від "старого романтизму", і від реалізму, і від модернізму, який, вважають, на той час нерідко сприймався як вияв "хворобливого декадентства"».

Так чи інакше, неоромантизм чи модернізм, а сучасний читач відчуває, що у творах на старо- й новозавітні теми чужоземні образи й сюжети Леся Українка переосмислювала в контексті проблем українського життя – і давно минулого, і сучасного їй. Українську поетесу турбувала проблема пробудження самосвідомості людей. Вона поклала надію на народних проводирів, здатних якщо бодай не збудити маси до боротьби за волю, то хоча б повести їх за собою до обраної спільної мети. Саме про це йдеться у віршах "Північні думи", "Сфінкс", "Ізраїль в Єгипті", а також у драматичних поемах "У полоні", "На руїнах" та ін.

У вірші "Пророк (3 біблійних мотивів)" (1906) ліричний герой докоряє Духові за те, що він обернув поета на пророка, змусивши вести за собою ледачих людей:

"Оспалі тут люди, в них в'ялі серця,
народ сей не вдавсь на борця" [2, с. 125].

За рік Леся Українка написала розлогий вірш "Народ пророкові", який можна сприйняти як інтонаційну антитезу на один драматичний діалог, що вів пророк із народом у поемі "Мойсей" Івана Франка, в якій Мойсей застерігав синів Ізраїля: Єгова не простить їм непослуху і відплатить помстою за кожний камінь, кинутий темними людьми у пророка, Господь не зневажить жодної краплі крові, пролитої його слугами у боротьбі за істину й прогрес:

"Буде бити і мучити вас,
Аж заплачете з болю
І присягнете в гory чинить
Його праведну волю" "[4, с. 235].

Ображений на Мойсея за страшне пророцтво народ у вірші Лесі Українки відповіс:

"Скорпіоном язик твій був нам,
ти нас мучив і жалив невпинно,
а тепер ще й стоїш проти нас,
мов ображений ти безневинно" [2, с. 133].

Цими рядками Леся Українка нагадує про складні колізії у стосунках біблійного Мойсея і синів Ізраїлю, про які розповідає "Друга книга Мойсеева: Вихід", і в такий спосіб українська поетеса показує своїм сучасникам, що не лише проводирі народу можуть мати претензії до народних мас, а й сам народ за певних обставинах здатен виставити рахунок своїм вождям. Тож запитасмо себе: хіба у XXI ст. ці проблеми зійшли з порядку денного українського життя остаточно?

Промовляючи від імені народних мас, Леся Українка засвідчує величезну відстань, що пролягає між народом і його проводирем, між інтересами того, чий дух вічно житиме у слові, і тих, на кого чекає забуття. У цих рядках особливо чітко можна побачити, що давні біблійні мотиви *дочка Прометей* свідомо використовує для висвітлення проблем сучасної дійсності. Особливо актуальними і пророчими є міркування поета про те, що самі проводирі народні не завжди знають шлях, яким ведуть за собою людей манівцем без дороги, або неправдою завойовують у людей довіру. Далі Леся Українка порушує ще складніше і не менш актуальне питання – правдивої віри у слова пророків, отже, й віри в Господа:

"О, якби ж ми побачить могли
Власним оком хоч раз того Бога,
Що до Нього ви кличете нас!
Як стріла була б рівна дорога" [2, с. 135].

Вочевидь, це – питання біблійного Йова, це – бажання багатьох сповідників віри мати правдиву зустріч із живим Богом. Леся Українка цю зустріч пережила 1901 р., коли писала свою поему "Одержима". Біблійні алегорії давали змогу Лесі Українці асоціативно переосмислювати не лише історико-соціальні явища, а й надавати власну оцінку багатьом актуальним релігійно-філософським та морально-етичним проблемам, реалізовувати власні світоглядні переконання, приховані під реаліями давнього біблійного світу, які відкрито поетеса не могла оприлюднювати під недремним оком імперської цензури. Тож у поезіях "Єврейська мелодія" (1896), "Як Ізраїль діставсь ворогам у полон" (1899), "Єреміє, зловісний пророче в залізнім ярмі" (1899), де постають картини зруйнованої держави й храму, Леся Українка уболіває за знівечену долю власного народу, позбавленого національної культури, держави й віри. Найпалкіше висловлено ці почуття у поезії "І ти колись боролась, мов Ізраїль" (1904), зверненій безпосередньо до України:

"І ти колись боролась, мов Ізраїль,
Україно моя! Сам Бог поставив
супроти тебе силу невблаганну
сліпої долі. Оточив тебе
народами, що, мов леви в пустині,
рикали, прагнучи твоєї крові..." [2, с. 119].

Слідом за Тарасом Шевченком та Іваном Франком найболючіше питання – про долю української держави – Леся Українка ставить перед найвищим суддею:

"Чи довго ще, о Господи, чи довго
ми будемо блукати і шукати
рідного краю на своїй землі?" [2, с. 121].

Боляче усвідомлювати, але й на 30-му році відновленої державності Україна може повторювати ці гіркі запитання:

"Який ми гріх вчинили проти духа,
що він зламав свій заповіт великий,
той, взятий з бою волі заповіт?" [2, с. 121].

Леся Українку, безумовно, хвилювали питання віри, релігії, світоглядні основи християнства. Поетеса була зачарована небаченим подвигом Христа, подвигом жертви, самозречення в ім'я вічного торжества добра над злом, духу над тілом. Майже все життя, вражена невиліковною тяжкою недугою, Леся Українка несла невидимий хрест фізичних страждань; в нещадному вогні тілесної муки плекала творчий дух:

"Завжди терновий вінець буде кращий, ніж царська корона.
Завжди величніша путь на Голгофу, ніж хід тріумфальний.
Так одвіку було й так воно буде довіку,
поки житимуть люди і поки ростимуть терни" [2, с. 82].

Проте маємо визнати, що Біблія, справивши помітний вплив на формування світогляду й творчих уподобань Лесі Українки, аж ніяк не перетворила її в сповідника християнської доктрини. Її вірш "Прокляття Рахілі (Апокриф)" розкриває один із

евангельських епізодів – історію народження Ісуса – Сина Божого. Весь твір побудований на згадці в Євангелії від Матвія (Мт. 2: 18) про Рахіль – матір, яка "плаче за дітьми своїми і не дається розважити себе, бо нема їх" [1, с. 4]. У вірші Лесі Українки до Рахилі прилітає Серафим, посланий до нещасної матері Елогімом (одне з біблійних імен Бога). Рахіль, перейнята невимовним горем, не сприймає слів Божого посланця, вона жбурляє в нього, а потім і в саме небо слова відчаю:

"Ягве, страшний Ягве! Таємний Елогім!
Адонаї-Шаддаї, грізний Боже!
До Тебе я за помстою вдаюсь,
Тобі я, тіль образена, молюсь!..
...За кров дітей моїх, за материне горе
нехай заплатить сей, Марії Син!" [2, с. 66].

Леся Українка не була терплячим і безмовним читачем Біблії. У житті й творчості їй була притаманна саме та сила духу, яка дарувала відвагу й снагу багатьом біблійним героям. У вірші "Якби я знав, що їм нема рятунку..." (1898) відбувається показовий діалог між двома особами (автор означила їх лише літерами "Х." і "Л."). Можна припустити, що під літерою "Х." приховане ім'я Христа або його ревного послідовника, під літерою Л., припускаємо, – сам автор. Почувши про покору, до якої слід привчати паству, Л. обурюється:

"Л. – Ізраїля нащадок так говорить!
Не дивно, що з нащадками такими
не може бути вже Єгова в спілці,
як був з їх славним прадідом колись [2, с. 76–77].

Х. – Нам невідомі всі шляхи Господні,
тепер Господь нових обранців має.
Обранець Божий той, хто вбогий духом,
а вірою багатий, хто найбільше
боїться Господа.

Л. – Ні, власне, той, хто не боїться!....
...Обранець той, хто Бога не боїться,
бо йдуть до спілки тільки рівний з рівним".

Діалог, початий у вірші "Якби я знав, що їм нема рятунку...", по суті, продовжують Месія і Міріам у поемі "Одержима", написаній 1901 р. протягом однієї ночі біля ліжка смертельно хворого Сергія Мержинського. В ту ніч Леся Українка, певне, чула кроки смерті, яка снувала невидимою тінню біля ліжка приреченого, очікуючи на останню мить. Під тим пронизливим поглядом, тамуючи відчай від неминучої розлуки з близькою і дорогою людиною, Леся Українка з'ясовувала свої стосунки з живим Богом, з Ісусом Христом, імовірно, то його тінь височіла посеред кімнати в Мінську...

"МЕСІЯ
Ти прийняла мої слова?
МІРІАМ
Ніколи
я не забуду їх.
МЕСІЯ
І вслід їх підеш?" [2, с. 150].

Месії важило, аби його слова в серцях людей проростали й давали вічні парості благодаті, любові до всіх:

"МІРІАМ
Мушу всіх любити?
МЕСІЯ
Так, всіх.
МІРІАМ
Всіх, крім Тебе, – се можливо.
Але Тебе і всіх – се понад силу" [2, с. 160].

Леся Українка називає причину несприйняття звичайною людиною головної Заповіді Христа – заповіді любові до всіх. Ця причина полягає в духові критицизму, в духові осуду і ненависті, що спалахує в кожній живій душі під час зустрічі з виявами будь-якого зла, неправди, темряви і бруду. Власне, в поемі показано, як образ Ісуса Христа дає змогу виявити страшну прірву, що пролягла поміж Царством Божим і царствами земними, повними людської недосконалості, навіть звиродніння. 1906 р. філософ Сергій Аскольдов, аналізуючи вплив християнства на особисте та громадське життя, визнавав результати того впливу не вельми значними. Проте він не вважав, що провина за це лягає на християнство, тим паче на його засновника: "Неспроможне переродити державне життя не християнство, а людство. Не в християнстві, як віровченні й релігійній настроєності, слід убачати цю трагічну односторонність і неспроможність поєднати думки про Бога з турботою про земне, а в німій душі людській, безсилій поєднати в собі Божеску й людську основи релігії Христа" [6].

У поемі "Одержима" в образах Месії та Міріам втілена давня дилема, що виникає перед кожним християнином: як поєднати любов до Бога і любов до ближнього. Жодне людське вчення, жодна релігія, вважав С. Аскольдов, не ставила перед людиною такого надзвичайно складного психологічного й морального завдання. Міріам важко прийняти слова Месії не лише через складність морально-світоглядного вчення Ісуса Христа. В "Одержимій" Міріам надто перейнята духом зненависті. В цьому образі поєдналися старо- й новозавітні інтенції. Польський дослідник Володимир Смирнів указав на те, що в рисах Міріам з поеми "Одержима" помітні риси характеру іншої Міріам – сестри Аарона й Мойсея із "П'ятикнижжя Мойсеєвого". Разом із Аароном Міріам нарікала на Мойсея, докоряючи тим, що **він** лише собі приписав бесіди з Господом. За цей бунт Господь наслав на Міріам проказу. Коли ізраїльська громада увійшла до пустелі Цін, Міріам

померла і була там похована. Леся Українка показала, що світогляд її Міріам сформований духом Старого Заповіту, і він перешкоджає збагнути науку Христа про необхідність душевної жертви, яку належить приносити і Богові, і людям. Не збагнула Міріам і того, що християнська любов до Господа потребує цілковитого самозречення, тобто зречення егоїзму, сваволі, прийняття в душу волі Бога. У самому факті написання поеми "Одержима" біля смертного одру революціонера С. Мержинського можемо бачити певний знак. Більшовицька ідеологія несла в собі, з одного боку, елементи старозаповітної моралі: потребу в справедливій помсті за соціальну кривду, з другого боку, експлуатувала новозаповітні сподівання на вселюдську рівність і братерство. Поемою "Одержима" Леся Українка розпочинала дискусію із самою історією, на порозі якої стояло вже ХХ ст. Дух Вічного Революціонера збурював маси людей, підносив їх на новий виток випробувань, творячи колективною волею мільйонів трагічну панораму людського поступу.

Отже, повернемося до книги, на сторінках якої поєдналися поезії Лесі Українки і малюнки Ефраїма Моше Лілієна. У вже цитованій статті С. Цвейга йдеться про те, що Лілієн як ілюстратор, як графік, присвятив книзі всю багатогранність свого таланту. "Бо книга – це мікрокосмос, одухотворений світ, який у своїх формах дотримується певних законів (...), що приховують тисячі способів індивідуальної творчості. На цій неозорій ниві (...) Лілієн отримав можливість творити у злагоді зі своїм душевним складом (...) Він швидко здолав всі шаблі техніки малюнка, і, щоб самому видати книгу за новими принципами, йому бракувало лише твору, при оформленні якого можна було б викристалізувати думку нового часу в досконалії художній формі" [7]. Тут варто було б лише пошкодувати, що два митці, споріднені уподобаннями до вічних образів і тем, розбудовуючи новий європейський художній простір, так і не зустрілися, якби не ... Артур Рудзицький, який з великою любов'ю і художнім чуттям

упорядкував книгу "Вже близько рай, Земля обітована...", поєднавши біблійні твори Лесі Українки і графічні роботи Ефраїма Моше Лілієна, можливо, й мимоволі київський книговидавець створив окремий художній простір, у якому виникає діалог різних мистецтв, – один із виявів інтермедіальності, тобто взаємодоповнення і взаємозв'язку поезії та малюнків. У нашому випадку взаємодоповнення ґрунтується на поетичній і образотворчій рецепції біблійних тем, сюжетів і образів; для читачів книги може бути очевидною взаємодія – "мистецький інтеракціонізм" – співдія двох мистецтв на користь збагачення одне одного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. – К. : Укр. бібл. т-во, 1992. – 1256 с.
2. Українка Леся. Вже близько рай, Земля обітована... / Леся Українка. Вибрані твори / передм. В. Сулими; передм. А. Рудзицького; іл. Е. М. Лілієна. – К., 2021, 343 с
3. Скупейко Л. І. Постаті і тексти (з історії української літератури) / Л. І. Скупейко. – К., 2007.
4. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. / І. Я. Франко. – К., 1976. – Т. 5.
5. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. / І. Я. Франко. – К., 2008. – Додатк. т. – Т. 52.
6. Хроніка-2000. – Київ. – 1994. – № 1–2.
7. Эфраим-Моше Лилиен [Электронный ресурс] / Стефан Цвейг // ЛЕХАИМ. – 1999. – Декабрь (12). – Режим доступа: // <https://lechaim.ru/ARHIV/92/zweig.htm>

REFERENCES

1. Bibliia abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho y Novoho Zapovitu. – K. : Ukr. bibl. t-vo, 1992.
2. Ukrainka Lesia. Vzhe blyzko rai, Zemlia obitovana... / Lesia Ukrainka. Vybrani tvory; peredm. V. Sulymy; peredm. A. Rudzytskoho; ilustratsii E. M. Liliiena. – K., 2021 – 343 s.
3. Skupeiko L. I. Postati i teksty (z istorii ukrainskoi literatury) / L. I. Skupeiko. – K., 2007.
4. Franko I. Ya. Zibrannia tvoriv: u 50 t. / I. Ya. Franko. – K., 1976.– Т. 5.
5. Franko I. Ya. Zibrannia tvoriv : u 50 t. / I. Ya. Franko. Dodatkovi tomy. – K., 2008. – Т. 52.
6. Khronika-2000. – Kyiv. – 1994. – № 1–2.
7. Tsvейh Stefan. Эфрайм-Moshe Lylyen [Elektronnyi resurs] // LEKhAYM. – 1999. – Dekabr (12). – Rezhym dostupa: <https://lechaim.ru/ARHIV/92/zweig.htm>

Стаття надійшла до редакції 12.11.21

V. I. Sylyma, PhD, Leading Researcher,
Shevchenko Institute of Literature of the National Academy
of Science of Ukraine

BIBLICAL ALLEGORIES OF LESYA UKRAINKA IN CONTEXT OF BIBLICAL GRAPHICS OF EPHRAIM MOSES LILIEN

A new unique edition of selected works of Lesya Ukrainka "Vze bluzko ray, Zemlya obitovana" was published in celebration of 150th anniversary from the date of her birth in Kyiv. The works on biblical topics of Lesya Ukrainka, classical author of Ukrainian literature, are tightly interconnected with the biblical illustrations of Ephraim Moses Lilien within the pages of this edition. The author analyzes herein what this interconnection may bring to the audience, which human senses, as well as historical and cultural concepts it may inspire.

Key words: biblical allegories, biblical graphics, Ukrainian poet, Jewish artist, anniversary of Lesya Ukrainka, modern style, neo-romanticism, modernism.

Додаток

Графічні роботи Ефраїма Моше Лілієна

Лєся Українка, *Вже близько рай,
Земля обітована...*
(Обкладинка)

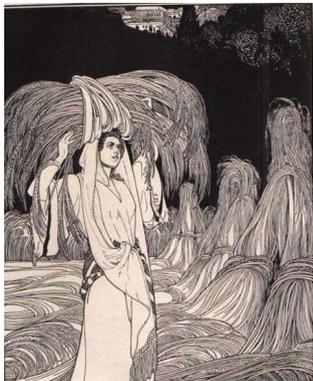
Ефраїм Моше Лілієн.
Автопортрет

Мойсей

Яків і Рахіль

Рахіль

Самсон